

Ива Г. Тешић¹

Инститор за књижевности и уметности, Београд

МАТОШЕВИ КРИТИЧКИ ТЕКСТОВИ О СРПСКИМ ПИСЦИМА

У раду ћемо се бавити Матошевим књижевнокритичким радовима о српским литерарним савременицима. Циљ рада јесте да укаже на важност текстова које је један од најзначајнијих стваралаца хрватске књижевности посветио српским писцима свог времена, али истовремено и да скрене пажњу на значај Матошевог ангажмана у српској књижевности и култури на прелазу векава.

Кључне речи: књижевна критика, А. Г. Матош, Исидора Секулић, Јован Дучић, Светозар Марковић, Лаза Лазаревић, Бранислав Нушић, Стеван Сремац, Сима Пандуровић, Јанко Веселиновић

Као прозни писац, књижевни критичар, песник, фељтониста, полемичар, путописац – Антун Густав Матош спада међу најзначајније и најплодније ствараоце хрватске модерне.² Међутим, значај Матошеве појаве не ограничава се искључиво на матичну литературу – овај свестрани уметник једнако је драгоцен и у контексту српске културе – Матош „није тек стицајем случајних околности емигрант и посјетилац Србије, напротив – постаје грађанин Београда по властитом избору, цијелим бићем, пуноћом личног и стваралачког живота” (Lončar 1975: 239).

Боравећи у српској престоници, хрватски књижевник постао је хроничар београдског живота, остављајући трага о свом времену и о људима који би данас били „више-мање само имена из повијести, без индивидуалног људског профила, да није Матошевих фељтона, критика [...] о њима, из којих излазе пред нас као живи људи” (Jelčić 1984: 130). Проучаваоци Матошевог дела сагласни су у ставу да су управо боравци у Београду одредили његову књижевну каријеру и да је литерарно стасавање у српској престоници³ утицало на изградњу Матошевог стила – „немогуће је преви-

1 megalofroneo@gmail.com

2 „Стилски разрожно, жанровски и медијски шаролико литерарно и публицистичко дјело учинило је А. Г. Матоша средишњом фигуром хрватске књижевности на пријелазу 19. и 20. стољећа.” (Oraić Tolić 2013: 15) У *Недовршеној аутобиографији* откривамо да је Матош (1973b: 289) себе видео као „Дијете остарјелог деветнаестог и старац двадесетог, још дјетињастог вијека”.

3 Матош је започео „београдску каријеру” као новинар и челиста, иако му је, према сопственом признању, првобитна замисао била посве другачија: „Хтједох у конобаре, али кафеције набоше да сам сувише биједан и отрцан за ту репрезентативну функцију. Нисам био ни за келнера! [...] Постао сам челиста, па новинар, литерат. Није богзна шта.” (Matoš 1973a: 265–266)

Захваљујући познанству са Јанком Веселиновићем, Матош је уведен у литерарни свет српске престонице, поставши стални сарадник листа *Напа*. У писму упућеном

дјети оно што је Матош добио од Београда; а добио је лежерност казивања, подсмјешљиви тон, живописну фразу” (Jelčić 1984: 130).

Током деветнаестогодишњег стварања у домену критике (која није представљала главно подручје рада) писао је Матош о готово свим српским и хрватским књижевницима свог доба, при чему је до повратка у Загреб био више усмерен на оцењивање српских писаца. Стицајем околности⁴, „српска је књижевност у Матошу нашла свога znalца и поклоника и критика што је суставно прати, коментира и шири, можда чак с већим непосредним увидом и критичком енергијом од хрватске књижевности” (Lončar 1975: 248).

Као критичар/есејиста, Матош је, по Ујевићевом (1934: 113) тврђењу, био *вјечно њостајање*. Писао је много и о много чему, без потребе за било каквим системом и јасним формулацијама, без стега и захтева, придржавајући се становишта да у критици нема правила нити истине. Из тог разлога,

Већина његових критичких судова или су потцјењивања, или су панегирици или педантеријска приговарања, готово увијек без праведне мјере, без правих пропорција ствари, сваки дајући и више добрих појединачних запажања, али у цјелини у некој веома субјективно доживљеној и помакнутој перспективи. (Popović 1972: 54)

Матошеви критички написи су пре свега импресије и то не само о делу већ и о аутору. У позитивистичком духу истицао је овај критичар како су уметничко дело и његов творац у узајамном односу: „Познавање аутора најбоље помаже разумијевању њихових продуката. Но ја готово увијек закључујем и обратно: из познате књиге готово инстинктивно замишљам непозната сачинитеља. Ријетко се кад преварих.” (Matoš 1973c: 80)

уреднику *Наде* откривамо како је понудио да, уколико буде имало потребе, с времена на време напише покоји приказ: „Како не знам имате ли за ’србијанску’ књижевност критичара, то ћу бити тако слободан, да, ако Вам буде с вољом, пошаљем по који пут реферат о каквој новој књизи. А сама ствар нека говори за мене.” (Matoš 1973d: 147) Радујући се успостављеној сарадњи, Веселиновић изјављује: „Његови су радови његова душа, он пише онако као што осећа ’крвљу срца и соком живаца’. ’Нада’ ће у њему подићи и подгојити једног ваљаног књижевника поцепаној браћи Србима и Хрватима.” (према Jelčić 1984: 127)

- 4 У периоду између 1895. и 1914. године Матош је био сарадник великог броја хрватских и српских часописа. Специфичност његовог положаја у матичној књижевности јесте у чињеници да је већи део живота (од дезертирања 1894. све до помиловања и повратка 1908) провео ван Хрватске, и, услед одсутности, „није имао много разумијевања за све епизоде у књижевним борбама своје генерације” (Barac 1965: 64). Упућеност у културне и књижевне прилике у Европи омогућавала је Матошу свеобухватнију перспективу – боравак на западу створио је од њега „префињеног артисту”, односно „истанчао естетски укус у тражењу високога, симболског и интимног, наравног и импресионистичког стила” (Ogrizović 1934: 25–26). Међутим, та чињеница допринела је и мањем разумевању прилика у домаћој књижевности: „Дугогодишње избивање из Хрватске и, особито, живот у великој, слободној Француској учинили су да је он прихватио многа схваћања и погледе који се, објективно, (неслободној) Хрватској нису могли ни примити ни ширити.” (Jelčić 1984: 41)

Читајући *Сапућнике*, Матош је био уверен да се иза имена Исидора Секулић крије мушкарац: „За том тобожњом Исидором Секулић крије се јамачно мушкарац рафиноване, женске осјећајности што нас мистификује женским псеудонимом.” (Matoš 1965: 221) Замишљајући лик сакривен иза „лудог и паметног ћеретања”, написаће: „За Исидору Секулић никад не чух нити је видјех, па ипак ми је пред очима [...] мала, мршава, блиједа, паметна, неудата, живи у ултрапровинцији, међу хиперпаланчанима [...] од којих зависи и који можда смијехом глупана плаћају њену живчану и мозговну супериорност.” (Matoš 1965: 223)

Матош је градио слику аутора служећи се методом, како је говорио, *инстинктивног замишљања*. Вођен принципом слободних асоцијација, маштао је и о особи која се појављује под именом Марко Цар. И у овом случају, подударност са реалним чињеницама изостаје:

Како мишљах о њему, читајући I. свеску његових *Симпонија* и *Путописе*: То мора да је човјек зенџил, 'трули' газда. Марко 'Цар': 'omen est nomen!' Тај човјек мора да живује најсавршенијом формом живота и животом модерног естетског Епикура. Много путује (и може му се!). Сада шетка по Прагу, сада лешкари у *loungesком* фотељу, сада изгубљен у сањарије ћаска по галеријама ватиканским. А пошто се набаздаликао, ето га с пунијом биљезницом и главом у своје древно препитомо гнијездо далматинско. (Matoš 1973c: 80)

У критичким текстовима Матош је преносио и утиске о нечијој појавности, а најсликовитији је пример Стевана Сремца:

Бијаше висок, здрав, лијеп човек без 'фелера' [...] У говору је 'врскоа'; имао је потежи језик. Крупан глас, ситни кораци [...] Носио је само мекане, 'ирошке' шешире, потсећајући на маловарошког бонвивана. [...] Код куће [...] носио је сиви 'шлафрок' [...] и у тој тоалети, откривајући љепоту врата, прсију и главе, највише ми се свиђаше. (Matoš 1952: 27–28)

Ни приликом коментарисања спољашњости Матош није заобилазио да се изјасни о томе шта му се допада или не. Изразито субјективни ставови на некњижевне теме налазили су места у његовим критикама, без обзира на то што су каткад били непотребни или се чинили баналним. На примеру есеја о Скерлићу можемо уочити до које је мере изглед књижевног противника био довољан разлог за нетрпељивост:

Већ његова спољашњост није ме никад привлачила. Има татарску физиономију, жуту мршавост Shakespeareовог мрзиоца Касија. Тип Nietzscheовог Чандале и Сократа, лик Тургењевљевих политичких фанатика. Задрт. 'Шебиг', немарно одјевен. Француз без француске лијепе кокетерије. Плебејац, демагог, Rousseau без поезије, Saint Just у улози педагога. (Matoš 1973a: 186)

Осим скицирања карактера и физичког изгледа, Матош се усуђивао и на разматрање етичке димензије писца. За Сремца је изјавио да је „најскрупулоснији реалиста” (Matoš 1965: 189), док је на Дучића насрнуо због примања апанаже од „презадужене Србије”: „Тај Јован Дучић прима [...]

мјесечну плаћу попут дворског пјесника. Да је родом Шумадинац, лежао би хапса као Јанко Веселиновић, пребијао би се туђином попут Драгутина Илића или би гладовао као покојни Јакшић.” (Матош 1973с: 179)

Давање предности сопственом утиску имало је кључну улогу за Матоша. Живећи у доба које обележавају сукоби унутар различитих орјентација (национализам и југословенство, праваштво и напредњаштво, естетизам и тенденциозна литература), Матош је и сам често упадао у контрадикторности. Ипак, у његовим импресијама можемо открити извесне константе – елементе за којима је увек трагао, ма о коме да је писао. Као импресиониста, није изградио целовити критички систем или методу, али можемо запазити да једина вредност, које се никад није одрекао нити је довео у питање, јесте *осећај*. Дакле, емоција коју дело изазива представљала је најпоузданије мерило – „Пјесници осећаја преживљавају пјеснике доктринаре, јер је осећај вјечан, а теорије преживљују.” (Матош 1965: 119)

Одушевљено је Матош (1965: 221–222) говорио о ефектности осећања у *Сайуџницима*: „Која музика! [...] ријечи бола на тој музици гестукулишу, клањају се, врте се око себе, скачу и играју тако бизарно, чудно и угодно, те Исидора Секулић подсјећа на плесачицу Исидору Данкан.” Потпуно супротно Скерлићу⁵, који је наглашену усмереност на сопствено биће сматрао неприкладном и себичном, Матош (1965: 224–225) брани право на женску „неуравнотеженост”, хвалећи „стил танчине и нијансе [...] стил игле и повјесма, стил нерва и кончића, пун неочекиваних детаља, стил микроскопа и оштрог, критичног, женског нервозног ока”.

Код Матоша је постојала, како је Тин Ујевић говорио, *логику осећаја*, на којој је почивало критичарско становиште, стога не изненађује да је и у прози трагао за емоцијом. Тако је у приповедачима Лази Лазаревићу и Стевану Сремцу као посебан квалитет истицао управо лирску црту: „Сремац је *пјесник* свијета који већ сасвим ишчежава” (Матош 1973а: 140), док је Лазаревића (који је „своје приче одболовао као најсубјективнији лирик стихове”) називао „епским лириком”, приповедачем који ствара „лирски ефекат”: „Он је пјесник сузе [...] Он је лирик обитељског живота, лирик фамилије. Српски задружни, патријархални, примитивни живот нема таквог аркадијског и топлог панегиричара.” (Матош 1973с: 173–174)

Према Матошевим мерилима, непостојање осећајности представљало је неопростив недостатак за уметника. Без обзира на остале квалитете, та чињеница умањивала је његову наклоност, о чему најбоље сведочи однос према Нушићу. Говорећи о творцу модерне драме и фељтона,

5 Скерлић је био неприкосновени ауторитет српске књижевности и био је – и у идеолошком и у књижевном смислу – све супротно Матошу: „Троглав, као Триглав, аждаја или Балачко војвода. Држање тог демократе мирише по диктатури. [...] Г. Скерлић данас влада душама не само у Београду, но и у Загребу.” (Матош 1965: 294) Напад на Скерлића био је, признаје Матош, својеврстан изазов: „ја нападах Скерлића јер ми се чинио најјачи и најопаснији.” (Матош 1973с: 251) Заправо, можемо рећи да кроз Матошев однос према опонентима и ауторитетима хрватске и српске књижевне критике – Марјановићу, односно Скерлићу – на најбољи начин можемо осветлити Матоша критичара.

Матош не штеди речи хвале: „Тој лакоћи, тој плодности нема доселе пара у нашој заједничкој књижевности. [...] Такви срећници [...] не живе за умјетност, они су умјетност, они пишу како други дишу.” (Матош 1973с: 312–313) Матош (1973с: 313) истиче Нушићеву иновативност на стилском и тематско-мотивском плану – „љубезни и забавни начин ћаскања, шале и фантазије” који је унео у белетристику, док је у драмама „први успјешно увео у литературу отмјенију српску буржоазију” (Матош 1973с: 203). Међутим, изостанак лирске компоненте умањило је Матошеве симпатије: „Нушићев дар је више имагинаран но осјетљив. Има више фантазије но срца” (Матош 1973с: 203), и управо из тог разлога Нушић не спада међу ауторе који су инспиративни и „маме” на поновно читање – „Тај аутор умије расположити, забавити, изненадити, али ме не осваја да га читам и по други пут.” (Матош 1973с: 203)

Ако обратимо пажњу на избор речи, топлину, односно жестину и полемички набој Матошевих текстова, можемо закључити да ли је и колико симпатија овај критичар имао према ономе о коме је писао. Један од најисцрпнијих и најсентименталнијих есеја о српским писцима јесте некролог Стевану Сремцу. У њему се дотакао Матош свих аспеката Сремчевог живота и стваралаштва – од тога какав је одјек имала његова смрт у Београду, затим физичког описа, биографских података, политичког опредељења, анегдота о љубавном животу, чак упадајући у патетику („И као прави љубитељ јесени, као прави хуморист, као прави јесенски човјек, преминуо си у јесен. Нестало те као грозда, али вино које си свом роду и народу у вјечну власт оставио, биће као ракија твојих класичних бачких попова: што старија, то боља.” (Матош 1965: 171)) и баналност („Убила га легендарна нечистоћа српских нужника, дакле остатак барбарства баш оног времена којему се – јадник! – толико дивно, да је мрзио епоху која је већ због тога супериорнија од прошлости, јер је изумјела ’енглески папир’.” (Матош 1965: 176)).

Уколико имамо у виду текстове о српским ауторима, могли бисмо рећи да је некролог посвећен Сремцу писан са највише топлине (чак и започиње откривањем емоције: „И мене је, Хрвата, та ненадана смрт потресла као сваког Србина, јер ми је српска књига најпреча поред хрватске и јер ми Сремац бијаше послуже покојног Јанка Веселиновића главни српски књижевни протектор и пријатељ.” (Матош 1965: 169)). Сремчева фигура је имала и симболичку важност у Матошевој каријери – прву рецензију написао је о *Ивковој слави*, а одговорност за репутацију памфлетисте који је „пун безочне крепчине и уврједљиве енергије” (Ујевић 1934: 113) приписивао је, између осталог, и самом Сремцу:

Он је дакле помало кривац ако данас кожа толиких ’свираца и полетараца’ носи трагове мог зуба. Прем сам мало неповољно оцијенио *Лимунацију на селу*, Сремац бијаше према мени као и доселе, и није се ради критике на мене љутио као Јанко Веселиновић (због *Хајдук Штанка*). (Матош 1965: 171)

Случај са Јанком Веселиновићем је посве друге природе. На пример рецензије о *Хајдук Штанку* бива јасно због чега је Михиз говорио о

Матошевој специјалности коју је означио као „клање на мртво” (Михајловић 1956: 86). У тексту о *Хајдук Штанку*⁶ Матош испаљује артиљерију осуда, пренебрегавајући чињеницу да је посреди књига његовог пријатеља: „*Хајдук Штанко* је дакле пропао покушај” (Матош 1973с: 64), „*Хајдук Штанко* је једна од најслабијих књига Веселиновићевих” (Матош 1973с: 55) која „једва да има десетак занимљивих мјеста [...] вриједет ће та Веселиновићева књига као згодан роман за масу. Многе се зле књиге одликују над добрим тим што су фукари занимљивије.” (Матош 1973с: 56)

Парадоксално је да овакву критику потпише неко ко ће поводом Веселиновићеве смрти записати: „Бијаше ми као да ми умре отац, јер ми Јанко бијаше често и отац и мајка, помажући ми и савјетом и дјелом у најмучнијим часовима. То је једини књижевник који ме и преко гроба задужио.” (Матош 1965: 164) Некролог Јанку Веселиновићу, као и критика поменутог романа, откривају Матоша као „рођену контрадикцију”, за коју је Ујевић (1934: 111) говорио: „Ако вас је данас напао жестином нечувене филипике, то није свакако разлог да му сутра не будете изврстан пријатељ. [...] Тешко да ће сутра бити гдје и данас, пошто је јучер био на посве другом мјесту.”

Према Ујевићевим (1934: 113) речима, Матош је желео да „узбурка мртву воду, да пролије жабокречину, те је сам изазивао крешева, палио и млатио десно и лијево”. Неумерен и најчешће неправичан, у извесним случајевима умео је да изрекне похвалу, чак и да направи равнотежу, што је – узевши у обзир специфичности његовог темперамента – било неуобичајно. Баланс између придика и похвала приметан је на местима на којима бисмо то најмање очекивали.

Иако противник идеологија, указивао је Матош поштовање према залагању извесних тенденциозно усмерених савременика. Пишући о Светозару Марковићу, симболу социјално орјентисаних струјања, на умерен и прилично објективан начин тумачио је његову улогу у оквирима српске књижевности и српског друштва. Без икаквог емотивног набоја, којим најчешће обилују његови текстови, Матош заузима позицију коментатора, осветљавајући фигуру политичког и културног преаоца, који је имао значајан број следбеника и поштовалаца: „Светозара Марковића не смијемо оцјењивати по ономе што је хтио и покушавао, већ по ономе што се од његових теорија у Србији већ до данас могло

6 Чувени приказ тек објављеног *Хајдук Штанка* проузроковао је прекид једног пријатељства, али је, између осталог, директно одредио и Матошеву судбину – након буре коју је изазвала неповољна критика, Матош је био принуђен да напусти Београд. У својој недовршеној аутобиографији писац је овај инцидент описао на следећи начин: „*Бранкову колу* обећавам у зао час рецензију Веселиновићевог *Хајдук Штанка*. Роман бијаше слаб и критика неповољна. Цијела радикална, а касније цијела београдска штампа окомила се на мене. Изгубих мјесто у оркестру. Осумњичише ме као шпијун, па је вицеконзул Јовановић морао наћи другог челисту. Цијели град ме бојкотовао. Врата ми се редом пред носом затвараху. Зима бијаше управо страшна, а ја бих био од глада погинуо, да ми г. Коста Херман, уредник *Наде*, добротвор С. С. Крањчевића и многих других, не посла 300 круна предујма, па могадох отићи из Србије с туђим пасошем преко Аустрије, почетком 1898.” (Матош 1973b: 293)

остварити, а то је врло много, ако и није све.” (Matoš 1973c: 263) Матошу и Марковићу били су својствени ентузијазам и полет, због чега је карактерисање Марковићевог изразитог илузионизма могуће протумачити и као сагледавање сопствене позиције: „Сви су велики реформатори утописте. [...] Утописте из тога простог разлога што се ни једна велика идеја не може остварити како ју је њен творац замислио, а то не вриједи само за социјалне и политичке него и за научне и умјетничке реформаторе.” (Matoš 1973c: 263)

Мада је у Марковићу видео несамоствалног и неоригиналног делатника на социјалном и културном пољу („оригиналан бијаше тек у заблудама”), поштовао је његово дело, које „није највеће српско дјело XIX. вијека, али је велико дјело великог човјека [...] То је прва наша књига у којој је наш човјек приказан у жаришту најактуелнијих европских мисли [...] и само добар Европљанин’ могао је написати.” (Matoš 1973c: 256, 266) Сматрао је да је Скерлић (као Марковићев духовни следбеник) био најкомпетентнији за писање студије о свом претходнику: „само др. Ј. Скерлић могао га од свих савременика приказати у свој ширини и важности, компетенцијом ђака и стручношћу настављача онога што је у томе великом дјелу и даље модерно и витално.” (Matoš 1973c: 266) Матош је исмевао Марковићеве поклонице („свице и полетарце”), а као јединог епигона вредног помена издвојио је Јашу Томића – неталентованог „стиходелца”, чији је пример само потврђивао његову тезу да је без талента узалудан сваки покушај бављења уметношћу – „Јер таленти праве системе, а системи не праве талената.” (Matoš 1973c: 28)

Матош је редовно иступао против декламација, тражећи аутентичност и оригиналност. Не марећи за уврежене ставове у књижевној јавности, немилице је нападао сваки облик подражавања. Устајао је и против високоцењених имена, неоптерећен чињеницом да је усамљен у свом ставу. Тако је у време општих симпатија према Јовану Дучићу указивао на песникову неоригиналност и намештеност, тврдећи: „Дучић пише као жене, али као жене што лоше пишу.” (Matoš 1973c: 222) Теза да су Дучићеве песме „права мртворођенчад романтична” заогрнута романтиком „најнижег степена”, праћена је мишљењем да ће исте те песме остати као сведочанство о развоју и модернизацији српске лирике, јер: „Својом, премда често неправилном формом, иду међу најбоље написане књиге у новој нашој литератури.” (Matoš 1973b: 169)

Присутност неспојивих судова на једном месту потврђује тезу о хрватском критичару као „рођеној контрадикцији”, чинећи основаном Ујевићеву (1934: 111) опаску: „Спалит ће што обожаваше, да обожава што спаљиваше. [...] Сваки час у њему умире једна особа и рађа се (или се препорађа) друга.” Као и сваки пут приликом исказивања вредносног суда, Матош није заобилазио да прокоментарише присуство туђих утицаја. Негативно одређивање према Дучићевој поезији изазвано је сиромаштвом идеја и претрпаносћу „Парнасом Војислава Илића”. Премда стичемо утисак да је напад на Дучићеву поезију

заправо обрачун са Скерлићем („Др. Јован Скерлић је углавном овако обиљежио Дучићев таленат”), речи хвале, ипак, нису изостале: „Ако Јован Дучић није до данас најбољи од млађих српских лиричара, може то постати.” (Матош 1973с: 167)

Као што се бунио против књижевних мода, Матош је устајао и у одбрану талената чији рад није наилазио на симпатије у књижевној јавности. Без обзира на то да ли је био мотивисан личном жељом да говори о некоме, или је писао с намером да контрира, бранио је право на слободу и оригиналност. Један од непризнатих и изопштених уметника који је задобио Матошево поверење био је Сима Пандуровић. Несхваћен у своје време, уживао је свесрдну подршку хрватског књижевника. Матош (1952: 294), према сопственом тврђењу, први је скренуо пажњу на Пандуровићеву појаву: „Ја сам први у Београду упозорио на његов таленат.” Штитећи боемског песника, Матош полемисе са великим „чистунцем” српске књижевности, који је у Пандуровићу видео књижевну заразу и декадента којег је потребно одстранити.

Хрватски књижевник спочитава Скерлићу неразумевање појма декаденција, појашњавајући: „Покрет који људи називаше 'декадентним', био је фактично знак литерарне ренесансе, препорода, а не декаденције, пропадања.” (Матош 1952: 299) Поводом Пандуровићевог случаја Матош (1952: 299) држи кратко предавање београдском „официјелном критичару”: „Литерарни декадент у правом смислу ријечи је плитак, лош аутор, тј. аутор који репрезентира декаденцију, пропадање у књижевности. У том смислу је и др Скерлић у успоређењу са 'декадентним' критичарима Запада прави декадент.” „Лијечнику угроженог, иначе здравог и чилог српског друштва” није могла да не засмета Пандуровићева „аналитична пјесничка исповијест”, која је „најбољи докуменат за кризу младе српске душе и за периоду песимизма” (Матош 1952: 305).

Скерлић забринуто говори о абнормалности Пандуровићеве личности, за разлику од Матоша, који га истиче као несумњиво најбољег српског лиричара, видевши у њему весника промена које ће тек наступити: „он ће бити прави пјеснички изабраник младе Србије, која више није – како се већ у тим стиховима види – Србија др-а Јована Скерлића и других 'нормалних', здравих духова.” (Матош 1952: 305) Упоређујући Пандуровићеву и Дисову даровитост, Матош (1952: 295) закључује: „Тај Дис (Петковић) можда је даровитији од Симе, али ради сиротиње и других неприлика није се могао наоружати културом, без које данас нема више поезије.”

У приступу Пандуровићевој уметности препознајемо чак неку врсту пресликавања, то јест Матошевог поистовећивања са песниковом судбином: „Читајући дакле те 'Посмртне почаст', као да индиректно читам успомене из једног од најмучнијих периода властитог живота.” (Матош 1952: 296) Доминацију Пандуровићевог песимизма Матош (1952: 295) разуме као последицу животних неприлика:

Одвише реалиста да се буни, одвише скептик да идеалише и да се обмањује, он је већ рано дошао до песимизма [...] до очајања којему досађује већ и властита интелигенција [...] Био је вазда ћутљив и замишљен, а блиједо лице са нечистом кожом нехигијенског живота чинило се старо од унутрашњих доживљаја.

Пишући о аутору „чудних и мрачних песама”, Матош као да говори о себи и свом осећању света, отуда није случајно што су и тумачи Матошевог дела указали на међусобну условљеност његовог живота и уметничког рада, објашњавајући како су лоше егзистенцијалне околности (године дезертерства, немање сталног запослења, сиромаштво...) учиниле да овај књижевник постане једак и осетљив. Како је (Andrić 1914: 90) говорио, Матош је био „отрован животом и покисао искуством”, што се и те како одразило на тон, стил и садржину његове књижевне делатности. „Из његова песимистичког осјећања живота произишао је готово сав његов белетристички рад, а из њега произишли су и његови погледи на књижевност и њезино значење у животу” (Barac 1965: 67), „Полемичан је постао од нужде, силом прилика” (Ogrizović 1934: 62).

Упркос животним недаћама, Матош је свој живот у потпуности преоријентисао на уметност, уверен да је служење лепоти најсувислија човекова делатност. У уметности је овај *zōsiogor rijechi* (Andrić 1914: 90) видео аутономну категорију, драгоцену баш као и сам живот, а најснажнији доказ таквог убеђења проналазимо у Матошевом (Matoš 1965: 220) поређењу са Скерлићем: „Али док се Скерлић тјешу позитивном вјером у напредак и у човјека, ја сам увјерен у вјечност људске глупости, демократију не сматрам религијом, не вјерујем у људску једнакост и правду, мислећи да је *најљепши циљ човјека љубљивајашини животи и служити љепоти* [подв. И. Т.]”

Иако несталан у идеји и ставу, поседовао је Матош и помиритељске побуде. У томе се, између осталог, очитује значај његовог ангажмана у српској и хрватској културној средини. Био је свестан своје посредничке улоге, наглашавајући:

И док су други о хрватској и српској културној узајамности тек декламовали, ја сам као новинар о српским културним појавама нашу јавност међу првима упућивао, поносећи се да сам за оно петнаест година мог лутања изван Хрватске доказ да она несрећна, искорењена, из домовине јурена, анонимна и емигрантска Хрватска тек у туђини слободним духом дише. (према Mihajlović 1956: 80)

Матош је хвалио постојање ујединитељских тенденција које је запажао код савременика – у *Приморкама* Марка Цара видео је доказ да „јединство хрватског и српског духа није празна ријеч, а госп. Марко Цар је од оних ријетких код којих се дух хрватски и српски, дух латински и народни, православни и католички, традицијски и модерни већ давно ујединио” (Matoš 1973c: 270). И код Лазе Лазаревића је препознао елементе који уливају наду о зближавању два народа:

Само демократска идеја, чиста од шовинистичке православне, католичке натрухе, проста од аустромађарског, црногорског, србобранског итд. дојма, моћи ће зближити наша близаначка племена. Л. Лазаревић је тој нади отворио утјешни видик, одгаливши нам груди шумадијског човјека, те нађосмо у њима своју рођену душу. (Matoš 1952: 23)

Међутим, упркос похвалама на рачун помирителских тенденција, Матош је упозоравао на неоснованост тврдњи да су Срби и Хрвати исти народ, сматрајући да се филолошке и политичко-историјске категорије не смеју мешати: „Јединство народно Срба и Хрвата је тек литерарни и филолошки појам, а никако хисторијски и политички, јер смо додуше један народ језиком, али барем доселе нисмо то хисторијски и политично.” (Matoš 1973c: 322)

Без обзира на евидентне контрадикције и искључивости, Матошева делатност је вишеструко значајна у контексту српске културе и књижевности на почетку XX века – „Он је личним својим примјером најидеалније потврдио, да између Срба и Хрвата може бити истинскога братства и слоге. [...] хрватски књижевник А. Г. Матош допринео је јединству Срба и Хрвата више него скупа сви теоријски проповједници.” (Nikolajević 1934: 88) Осим тога, „да није било раздобља Матошева живота на извору српске културе и књижевности”, сматра Мате Лончар (1975: 247), „били бисмо сиромашни за неколико књига критичко-есејистичке прозе чија вриједност ни до данас није прошла; њеном документарном свједочењу дугујемо упознавање једног давног доба, политичке и духовне климе, многих људи и повијесних збивања – изблиза”.

Извори

- Matoš 1973a: A. G. Matoš, *Vidici i putovi. Naši ljudi i krajevi*, Sabrana djela, svezak IV, uredio Dragutin Tadijanović, Zagreb: JAZU, Liber, Mladost.
- Matoš 1973b: A. G. Matoš, *Postuma*, Sabrana djela, svezak V, uredio Dragutin Tadijanović, Zagreb: JAZU, Liber, Mladost.
- Matoš 1973c: A. G. Matoš, *O srpskoj književnosti*, Sabrana djela, svezak VIII, uredio Nedjeljko Mihanović, Zagreb: JAZU, Liber, Mladost.
- Matoš 1973d: A. G. Matoš, *Pisma I*, Sabrana djela, svezak XIX, uredio Davor Kapetanić, Zagreb: JAZU, Liber, Mladost.
- Matoš 1973e: A. G. Matoš, *Pisma II*, Sabrana djela, svezak XX, uredio Davor Kapetanić, Zagreb: JAZU, Liber, Mladost.
- Matoš 1965: A. G. Matoš, *Eseji*, Beograd: Nolit.
- Matoš 1952: A. G. Matoš, *Eseji i feljtoni o srpskim piscima*, Beograd: Prosveta.

Литература

- Andrić 1914: I. Andrić, A. G. Matoš, U: Zagreb: *Vihor*, I / 5, 89–91.
- Barac 1934: A. Barac, Predavanje o A. G. Matošu, u: A. G. Matoš. *In memoriam. O 20-godišnjici pjesnikove smrti*, Zagreb: Tiskara Merkantile (Juriša I Sedlak).

- Barac 1965: A. Barac, Matoševi pogledi na književnost. Matoš kao književni kritičari esejista, u: *Antun Gustav Matoš*, Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika Socijalističke republike Srbije.
- Jelčić 1984: D. Jelčić, *Matoš*, Zagreb: Globus.
- Lončar 1975: M. Lončar, A. G. Matoš i Beograd, u: *Zbornik radova nastavnika i studenata povodom 100-godišnjice obnavljanja Katedre za svetsku književnost na beogradskom univerzitetu*, Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Mihajlović 1956: B. Mihajlović Mihiz, *Od istog čitaoca*, Beograd: Nolit.
- Nikolajević 1934: B. Nikolajević, Matoševi boravci u Beogradu, u: A. G. Matoš. *In memoriam. O 20-godišnjici pjesnikove smrti*, Zagreb: Tiskara Merkantile (Juriša I Sedlak).
- Ogrizović 1934: M. Ogrizović, Artista, u: A. G. Matoš. *In memoriam. O 20-godišnjici pjesnikove smrti*, Zagreb: Tiskara Merkantile (Juriša I Sedlak).
- Oraić Tolić 2013: D. Oraić Tolić, *Čitanja Matoša*, Zagreb: Naklada Ljevak.
- Popović 1976: B. Popović, *Matoš i nakon njega*, Zagreb: Studentski centar Sveučilišta.
- Ujević 1934: A. Tin Ujević, Em smo Horvati, u: A. G. Matoš. *In memoriam. O 20-godišnjici pjesnikove smrti*, Zagreb: Tiskara Merkantile (Juriša I Sedlak).
- Žeželj 1970: M. Žeželj, *Tragajući za Matošem*, Zagreb: Matica hrvatska.

Iva G. Tešić

CRITICAL TEXTS ABOUT SERBIAN WRITERS WRITTEN BY MATOŠ

Summary

In this paper, we will deal with Matoš's literary criticism of Serbian literary contemporaries. The aim of the paper is to point out the importance of the texts that one of the most important artists of Croatian literature dedicated to the Serbian writers of his time, but at the same time to draw attention to the importance of Matoš's involvement in Serbian literature and culture at the turn of the century.

Keywords: literary criticism, A. G. Matoš, Isidora Sekulić, Jovan Dučić, Svetozar Marković, Laza Lazarević, Branislav Nušić, Stevan Sremac, Sima Pandurović, Janko Veselinović

Примљен: 26. марта 2023. године
Прихваћен: 14. новембар 2023. године